

VITAMINA H (umanitats)

HISTÒRIA I MEMÒRIA DEL COLONIALISME ESPANYOL AL MARROC AMB PERSPECTIVA FEMINISTA

ITZEA GOIKOLEA-AMIANO
(IMF-CSIC)

Petites píndoles de coneixement

PER AFRONTAR EN MILLORS CONDICIONS ALGUNS
DELS REPTES SOCIALS ACTUALS

CSIC

INSTITUCIÓ MILÀ I FONTANALS
DE RECERCA EN HUMANITATS

Història i memòria del colonialisme espanyol al Marroc amb perspectiva feminista

La colonització espanyola de l'Àfrica és un dels temes d'enorme importància que romanen poc estudiats i, sobretot, poc treballats des del punt de vista de la història pública i de la memòria col·lectiva. Espanya va ser potència colonial al Golf de Guinea (1777/8-1968), al nord del Marroc (1912-1956) i, més al sud, a Ifni, Sakia el-Hamra i Río de Oro, que van constituir els territoris d'Àfrica Occidental Espanyola (1946-1958); alguns d'aquests territoris després van passar a ser del Sàhara espanyol (1958-1975), la descolonització del qual, segons l'ONU, no s'ha produït encara amb les garanties requerides.[1]

[1] Per això el Sàhara Occidental es troba dins del que l'ONU anomena "territoris no autònoms". Per a més informació, es pot consultar:

<https://www.un.org/dppa/decolonization/es/nsqt/western-sahara>

*Peu d'imatge: Territoris espanyols a l'Àfrica cap a 1950

Des de fa uns anys es parla de la necessitat de recuperar la memòria històrica a Espanya, però poques vegades es pensa en el colonialisme a l'Àfrica com a part de la memòria que s'ha de recuperar. Malgrat aquesta amnèsia, la veritat és que molts fets històrics d'aquesta part de l'Estret de Gibraltar no s'entenen sense tenir en compte l'altra riba. Com sabem, la insurrecció contra la II República que es va produir l'any 1936 es va teixir des del Marroc. El sector africanista de l'exèrcit espanyol, com va destacar María Rosa de Madariaga (1999, 2002), va fer servir el discurs de la croada contra els "infidels" republicans, anarquistes i comunistes, per fer que els marroquins —la majoria dels quals eren pobres, i molts dels quals van ser coaccionats— s'allistessin a les seves files. I, alhora, la participació de les tropes marroquines va alimentar el secular odi contra els "moros" en els sectors que defensaven la República.

CSIC

IMF

"La meva recerca i la d'altres acadèmiques apunten a l'existència d'una construcció espanyola de l'alteritat marroquina que no posa l'accent tant en la diferència (jerarquitzada) entre els homes marroquins i els espanyols, sinó en la seva semblança, basada en una certa admiració de la masculinitat marroquina per part dels espanyols"

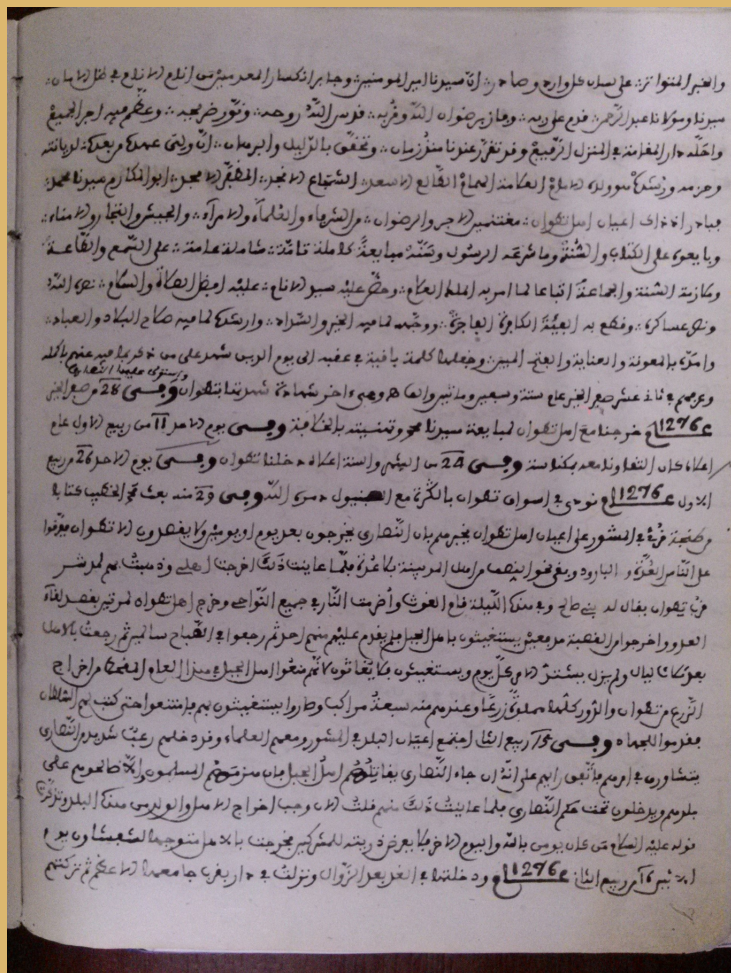
Però no només és necessari continuar investigant els diferents aspectes de la història i la memòria colonial, sinó que cal incorporar perspectives crítiques com les que han desenvolupat els estudis postcoloniais i decoloniais, i que encara brillen per la seva absència en la producció científica relativa al colonialisme espanyol a Àfrica. Els marcs teòrics i les metodologies crítiques no només ens ajuden a entendre d'on venim (o com el passat condiona el present de les relacions hispano-africanes i, de manera més específica,

hispano-marroquines i, per tant, també la situació de migrants o descendents de magrebins a Espanya i a Catalunya), sinó a construir una memòria més "consensuada" (Aixelà-Cabré 2018, 2020) que incorpori les perspectives dels subjectes colonials africans.

Una història colonial no gaire excepcional

El meu interès en el colonialisme espanyol al Marroc va començar amb la meua tesi doctoral, una microhistòria sobre la invasió espanyola del Marroc i l'ocupació de la ciutat de Tetuan (1859-1862), que a Espanya es va anomenar Guerra d'Àfrica. Aquests fets, i els processos que van desencadenar, van constituir – com ja ho va afirmar l'historiador marroquí Germain Ayache (1958)– l'inici del colonialisme europeu al Marroc.

Les conseqüències de la invasió espanyola no van ser només l'ocupació de Tetuan, que encara que fos breu va ser important simbòlicament, sinó que Espanya va guanyar territori, especialment entorn de Ceuta i Melilla, però també, almenys nominalment, a Ifni. Espanya també va reforçar la presència i el poder de la missió catòlica espanyola al Marroc, i va guanyar drets de capitulació al país (de las Cagigas 1952, de Anasagasti 1961: 218). Els tractats signats el 1860 i el 1861 van conduir l'estat marroquí (anomenat Makhzan, que en àrab vol dir 'tresoreria') a una situació de bancarrota que va portar a l'establiment del control espanyol i britànic de vuit ports marroquins (Tetuan, Tànger, Larraix, Rabat, Casablanca, Mazagan, Safi i Essauira) des de 1861 a 1884-1885 (Rodríguez Esteller 2002). Els processos a què van donar lloc totes aquestes prerrogatives de caràcter colonial van donar peu, al llarg de les següents dècades, a l'alteració del contracte social que regulava el regne del sultà Muḥammad ibn 'Abd el-Raḥmān i del seu hereu Ḥassan I (Laroui 1997: 289).

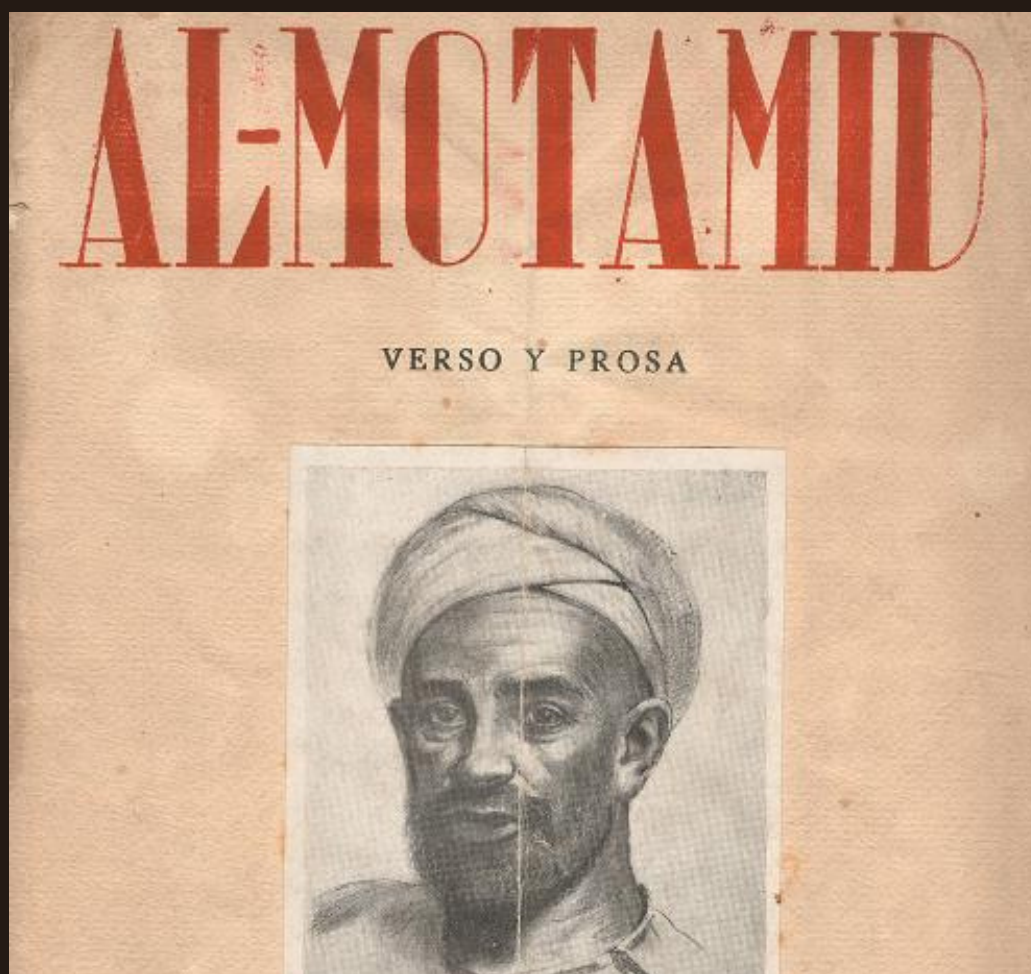
*Peu d'imatge: Entre els escrits dels tetuanis de l'època hi ha el manuscrit del Mufaddal Afailal, un savi que –com la majoria de la població de la ciutat– es va exiliar durant l'ocupació espanyola (1860-62). El manuscrit es troba a al-Khizāna al-Dawūdiyya (Arxiu de Mohamed Daoud), Tetuan.

Mig segle després de la invasió espanyola del Marroc i de l'ocupació de la ciutat de Tetuan (1859-1862), es va establir el Protectorat Espanyol al nord del Marroc (1912-1956). La legitimació colonial es va basar en una retòrica d'“excepcionalisme espanyol”, que posava en valor el passat comú d'Espanya i el Marroc. Així, si França –la potència “protectora” de la majoria del territori marroquí– va esgrimir la seva suposada “acció civilitzadora” al Marroc, a la part nord del país va prevaldre el discurs de la “germanor hispano-marroquina” (Mateo Dieste 2003, Calderwood 2018). [2]

Si Espanya va ser una potència colonial “excepcional” i, per tant, menys opressora, és un dels debats acadèmics més importants al voltant del colonialisme hispano-marroquí. D'una banda, que les autoritats colonials fessin servir l'argument del lligam històric no treu que, efectivament, les relacions entre els habitants de totes dues ribes de l'Estret de Gibraltar

estiguin travessades per una llarga història plena de complexitats que produeix una relació colonial sobre una base diferent de la d'altres sistemes colonials moderns. De fet, la invasió espanyola de Tetuan el 1860 va fer ressorgir la memòria d'al-Àndalus i de l'anomenada Reconquesta en una part important de la població espanyola i marroquina –i especialment, de Tetuan, ciutat fundada per poblacions andalusines i sefardites que van fugir Granada a final del segle XV –. Aquestes capes d'història compartida no hi son, a la majoria dels territoris on les potències colonials europees modernes van establir el control. Ara bé, per altra banda, que la història que comparteixen el Marroc i Espanya no tingui com a esdeveniment fundacional el colonialisme modern sinó una genealogia molt més llarga no vol dir necessàriament que aquest fos una “excepció”, en el sentit de ser menys jeràrquic i opressor.

[2] Encara que al Rif, per exemple, aquest discurs no va aparèixer fins després de l'independència al 1956 (Aixelà-Cabrè 2019).

*Peu d'imatge: La revista literària Al-Motamid (fundada a Larraix l'any 1947 per la poeta alacantina Trinidad Mercader) reflecteix el discurs sobre la germanor hispano-marroquina. Un dels personatges clau de la revista va ser el poeta de Tetuan Mohamed al-Sabbagh.

كَلِمَةٌ

ملحق إيدي لمجلة «تمودة»

تطوان
يونيو ١٩٥٤

KETAMA

SUPLEMENTO LITERARIO DE «TAMUDA»

TETUAN
JUNIO 1955

LA POESÍA ÁRABE CONTEMPORÁNEA (ANTOLOGÍA)

Incorporamos hoy esta antología de los grandes poetas árabes contemporáneos, que en adelante ocupará, en revistas de Leonor Martínez Martín, nuestro espacio central, con los nombres de Yuhán Jalil Yubran y Múslim Námrah, máximas figuras de la poesía árabe novecentista.

ME ACONSEJÓ MI ALMA

Me aconsejó mi alma, indicándome que bebiera lo que no se exprime ni se vierte en vasos, lo que las manos no alcanzan al palpar los libros. Antes de que mi alma me aconsejara, mi sed era una chispa perdida en una cocina de cenizas, y yo la apagaba bebiendo del lago, sobriado del estancamiento del lugar. Pero ahora mi deseo ha superado a mi vaso, mi sed ardiente a mi beber, mi soledad a mi embriaguez. Y yo no me acino aunque haya bebido pero en este ardor que no se extingue hay una incesante alegría.

Me aconsejó mi alma, indicándome que palpase lo incorpóreo, lo indetectable; me ha hecho comprender que lo sensible es la mitad de lo pensado, que sólo alcanza algo de lo que deseamos. Y antes de que mi alma me aconsejara, me contrataba con el calor, el temblor frío; con el frío, el temblor calor: con cualquiera de los dos, si me sentía débil. Pero ahora se han extinguido mis opuestas sensaciones volviéndose ambas sabios que atraían todo aquello que aparece en la existencia, para meditarlo con lo que está oculto.

Me aconsejó mi alma, indicándome que aspirase perfumes que ni los vientos dispersaron ni extinguieron pebeteros. Antes de que mi alma me aconsejara, yo desolaba aromas que buscaba en los jardines, en los frazcos, en los incensarios. Pero ahora sé que lo que ni se quema ni se vierte y lleno mi pecho de aliatos poros que no pasan junto a ninguno de los jardines de este mundo, que no los transporta brisa alguna de este aire.

Me aconsejó mi alma indicándome que velase mientras mis vecinos dormían, que durmiese cuando ellos estuviesen despiertos. Antes de que mi alma me aconsejara, yo, en mi sueño, no veía sus sueños ni ellos observaban los míos en su negligencia. Pero ahora no me remonto en mi sueño sino cuando ellos me vigilan, ni ellos vuelan en sus sueños sino cuando yo me despierto de su liberación.

Me aconsejó mi alma indicándome que la linterna que llevo no es mía, que las canciones que canto no han nacido en mis entrañas, que yo, aunque voy con la luz, no soy la luz, que aunque fui lami, cedido de cuerdas, no soy quien lo talle.

Me aconsejó mi alma, hermano mío, indicándome. Y te aconsejó tu alma, y te indicó, pues tú y yo somos semejantes, parientes. La diferencia que hay entre nosotros, no consiste sino en que yo hablo de lo que hay en mí y en mi palabra hay un poco de imperminencia. Y tú callas lo que hay en ti y tu silencio tiene el aspecto de la virtud.

YUBRAN JALIL YUBRAN

¡OH, MAR!

¿NO te cansa: marmallo viene, va, viene?

¿Qué dices? ¿A dónde va que no te quedas?

Este quiere salir de aquí, pero no puede.

¡Oh, mar, mar! Dime: ¿Hay en ti bien y mal?

¿En tu serenidad hay fe y en tu agitación temor?

¿En tu avidez facilidad y dificultad en tu retroceder?

¿En tu calma orgullo y en tu elevación orgullo?

¿En tu silencio tristeza y alegría en tu rumor?

¡Oh, mar, mar! Dime: ¿Hay en ti bien y mal?

Me he detenido y la noche es oscura: el mar viene, va, y no me contentó ninguna mar, ni ninguna tierra,

y cuando conocí mi noche y la oscura empujó al horizonte

el mar me enseñó: «La existencia es plágio y resurrección.

en la gente hay bien y mal, en el mar flujos y reflujos.

MUSLIM NAMRAH

(Selección y traducción de L. M. M.)

*Peu d'imatge: La revista Ketama (fundada a Tetuan l'any 1953 pel poeta melillenc Jacinto López Gorjé) va ser bilingüe (àrab-castellà) des del principi. L'any 1956 va començar a col·laborar-hi l'arabista i professora de la UB Leonor Martínez Martín, que va traduir poemes dels gran poetes àrabs moderns al castellà.

Alteritat i masculinitats

La construcció històrica de l'alteritat i de les jerarquies colonials també es pot analitzar des de la perspectiva de gènere, que és una categoria que ens ajuda a veure com s'articula el poder (Scott 1989) i, de manera més específica, des de l'anàlisi de les masculinitats. A banda dels estudis que s'han centrat en les dones marroquines (Kapchan 1996, Aixelà 2020, Sadiqi 2003, Agnaou 2004, Borrillo 2017, González Vázquez 2018), la dels "homes" és una categoria que s'ha de problematitzar (Ghannam 2013: 169) i, com que el gènere és un concepte relacional, "[a]nalitzar el procés de construcció i assumpció social dels ideals masculins constitueix (...) un complement útil i necessari de la història de les dones" (Aresti 2010: 12-13).

Hi ha molts estudis sobre el funcionament del gènere en contextos colonials, i la idea més estesa és aquella que atribueix als colonitzadors l'establiment d'una jerarquia de gènere (MacClintock 1999). En aquest sentit, Giuletta Stefani (2007: 116) atribueix la manca de feminització dels homes etiòps per part dels italians a la manca de força imperial per part d'aquests últims. En canvi, la meua recerca i la d'altres acadèmiques apunten a l'existència d'una construcció espanyola de l'alteritat marroquina que no posa l'accent tant en la diferència (jerarquitzada) entre els homes marroquins i

els espanyols, sinó en la seva semblança, basada en una certa admiració de la masculinitat marroquina per part dels espanyols. Això no vol dir que no s'establís una jerarquia colonial entre homes espanyols i marroquins (Delgado 2021), sinó que els relats dels soldats africanistes i la literatura i el cinema colonial de manera més general posava èmfasi a la virilitat marroquina, i creava, fins i tot, un ideal d'homosociabilitat masculina i misògina (Labanyi 2003, Martín-Márquez 2008, Goikolea-Amiano 2019).

En aquest sentit, és important analitzar des del punt de vista de la història les configuracions del poder en cada context colonial i, en aquest cas, en les particularitats (i no pas excepcionalitats) de la història iberomagrebina, i entendre el poder de manera interseccional (Crenshaw 1991). I és que les jerarquies de classe, de gènere i d'estatus, entre d'altres, dividien però també unien els "colonitzadors" i "colonitzats" (Sinha 1995, Jiménez-Lucena 2008).

Itzea Goikolea-Amiano
Doctora en Història i Civilització
per l'IUE (Florència)

Investigadora Contractada
IMF-CSIC

BIBLIOGRAFÍA CITADA

1. Aixelà-Cabré, Yolanda (2018). *La gestión de la diversidad religiosa, étnica y cultural en Europa en el siglo XXI: La variedad de las visiones nacionales* (Barcelona: Edicions Bellaterra).
2. Aixelà-Cabré, Yolanda (2019). *Ciudades, glocalización y patrimonio contestado. Una historia de Bata y de Al-Hoceima, 1900-2019* (Guinea Ecuatorial y Marruecos) (Barcelona: Edicions Bellaterra).
3. Aixelà-Cabré, Yolanda (2020). "Colonial Spain in Africa: Building a Shared History from Memories of the Spanish Protectorate and Spanish Guinea", *Culture and History Digital Journal* 9 (2).
4. Aixelà-Cabré, Yolanda (2020). *Mujeres en Marruecos. Un análisis desde el parentesco y el género*. (Barcelona: Edicions Bellaterra).
5. Agnaou, Fatima (2004). *Gender, Literacy, and Empowerment in Morocco* (New York, London: Routledge).
6. Aresti, Nerea (2010). *Masculinidades en tela de juicio: hombres y género en el primer tercio del siglo XX* (Madrid: Ediciones Cátedra).
7. Ayache, Germain (1958). "Aspects de la crise financière au Maroc après l'expédition espagnole de 1860", *Revue Historique* 220 (2), 271–310.
8. Borrillo, Sara (2017). *Femminismi e Islam in Marocco. Attiviste laiche, teologiche, predicatrici* (Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane).
9. Crenshaw, Kimberlé (1991). "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color", *Stanford Law Review* 43 (6), 1241–99.
10. De Anasagasti, Pedro (1961). "Franciscanos vascos en la misión de Marruecos / P.A.," vol. XVII (Boletín de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País).
11. De las Cagigas, Isidro (1952). *Tratados y convenios referentes a Marruecos* (Madrid: Instituto de Estudios Africanos).
12. De Madariaga, María Rosa (1999). *España y el Rif: crónica de una historia casi olvidada* (Melilla: UNED-Centro Asociado de Melilla).
13. De Madariaga, María Rosa (2002). *Los moros que trajo Franco: la intervención de tropas coloniales en la Guerra Civil española* (Madrid: Martínez Roca).
14. Delgado Torres, Gemma (2021). "The Role of Rifian Virility in the Shaping of Spanish Masculinity during Spain's Colonial Wars in the Rif (1900-1927): From Admiration to Colonial Hierarchy," *The Journal of North African Studies*.
15. Ghannam, Farha (2013). *Live and Die Like a Man: Gender Dynamics in urban Egypt* (Stanford: Stanford University Press).
16. Goikolea-Amiano, Itzea (2019). "Hispano-Moroccan mimesis in the Spanish war on Tetouan and its occupation (1859-62)", *The Journal of North African Studies* 24 (1), 44–61.
17. González Vázquez, Araceli (2018). *Mujeres, islam y alteridades en el norte de Marruecos* (Barcelona: Bellaterra).
18. Jiménez-Lucena, Isabel (2008). "Gender and coloniality: the 'Moroccan woman' and the 'Spanish woman' in Spain's sanitary policies in Morocco", *Worlds & Knowledges Otherwise* 2 (2).
19. Kapchan, Deborah (1996). *Gender on the Market: Moroccan women and the revoicing of tradition* (Pennsylvania: University of Pennsylvania Press).
20. Labanyi, Jo (2003). "Masculinity and Impossible Love: Spain's Ambivalent Relationship to Arab Culture," a *Jahrbuch 2002/2003 Kulturwissenschaftliches Institut* (Essen: Kulturwissenschaftliches Institut), 238–46.
21. Laroui, Abdallah (1997). *Orígenes sociales y culturales del nacionalismo marroquí (1830-1912)* (Madrid: Editorial MAPFRE).
22. Martin-Márquez, Susan (2008). *Disorientations: Spanish Colonialism in Africa and the Performance of Identity* (New Haven, Conn.; London: Yale University Press).
23. Rodríguez Esteller, Omar (2002). "La Intervención Española de Las Aduanas Marroquíes (1862-1885)," a Martín Corrales, Eloy (ed.), *Marruecos y El Colonialismo Español [1859-1912] De La Guerra de África a La "Penetración Pacífica"* (Barcelona: Edicions Bellaterra), 79–132.
24. Sadiqi, Fatima (2003). *Women, Gender, and Language in Morocco* (Leiden, Boston: Brill).
25. Scott, Joan (1989). "Gender: A Useful Category of Historical Analysis", *The American Historical Review* 91 (5), 1053–75.
26. Sinha, Mrinalini (1995). *Colonial Masculinity: the 'Manly Englishman' and the 'Effeminate Bengali' in the late nineteenth century* (Manchester: Manchester University Press).
27. Stefani, Giulietta (2007). *Colonia per maschi: italiani in Africa orientale, una storia di genere* (Verona: Ombre corte).